

УДК 130.2+17.022.1

Лучак Анна-Марія

КОНТРКУЛЬТУРА ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА МОДЕЛЬ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДЛЯ СУЧАСНОГО СПОЖИВАЦЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проводиться порівняльний аналіз масової культури та контркультури. Осмислюється вплив цих феноменів на формування ціннісних орієнтацій сучасної людини, звертається особлива увага на критику сучасного етапу розвитку культури. Предметом особливого зацікавлення є передумови зародження контркультури.

Ключові слова: цінність, культура, контркультура, суспільство споживання, людина маси.

Luchak A.-M. Counterculture as an alternative value model for modern consumer society

The current paper represents a comparative analysis of mass culture and counterculture. The Author interprets the influence of these phenomena on modern human value orientation and pay attention on critic towards modern stage of culture development. The reasons of counterculture breaking out are of special interest.

Key words: value, culture, counterculture, consumer society, mass-man.

Лучак А.-М. Контркультура как альтернативная ценностная модель для современного общества потребителей

В статье представлен сравнительный анализ массовой культуры и контркультуры. Осмысливается влияние этих феноменов на формирование ценностной ориентации современного человека и обращается особое внимание на критику современного этапа развития культуры. Предусловия возникновения контркультуры представляют собой особый интерес для исследователя.

Ключевые слова: ценность, культура, контркультура, общество потребителей, человек массы.

Культура є складною духовною системою, проте власне й системою її назвати складно. Вона поєднує в собі матеріальні та духовні цінності, створені людством протягом всієї історії. До першої половини XIX ст. феномен культури розглядався на засадах раціонального осмислення морально-правових та естетичних норм життя, філософсько-теоретичної свідомості. У другій половині XIX ст. з розвитком гуманітарних наук та філософії аналіз феномена культури здійснюється в рамках науково-концептуальних напрямів, які й стали фундаментальною основою культурології. Найпоширенішою серед них і, на нашу думку, найактуальнішою сьогодні є саме аксіологічна теорія. Будтя людини XIX століття, її цілі та пріоритети визначаються цінностями, які пропагує культура, що її оточує. Проте, чи справді такі цінності є найкращим, що може запропонувати соціум особистості? Актуальність запропонованої теми відображається культурною кризою сучасності. Об'єктом нашої зацікавленості будуть сучасна масова (споживацька) культура та контркультура як її протиставлення, а предметом – роль цінностей контркультури у формуванні ідентичності.

Засновниками аксіологічної концепції культури є німецькі філософи та соціологи В. Дільтей, В. Віндельбанд та Г. Ріккерт. Вони визначали культуру як «світ втілених цінностей», які реалізує людина внаслідок своєї діяльності. В. Дільтей, розподіляючи всі науки за своєю методологією на два блоки – науки про дух і науки про природу, вважав, що людина може пізнати себе інтуїтивно лише в духовній цілісності з культурою через механізм вироблення певних цінностей. В. Віндельбанд і Г. Ріккерт визначали культуру в проекції цілеспрямованості людини як «творчої істоти», у якій цінність виступає елементом внутрішньої організації культури як цілісної системи.

У таких концептуальних межах сучасні культурологи, зокрема П. С. Гуревич, вважають, що культурною цінністю може бути: 1) певна нова ідея, яка виступає для індивіда (суспільства) якимось орієнтиром у житті; 2) соціокультурний стандарт або норма (роби так, не роби інакше); 3) суб'єктивний образ, що прагне до ідеалу, внутрішньої гармонії; 4) конкретна поведінка (стиль життя) [1, с. 118]. О. Чавчавадзе наголошує, що кожна культура має свої цінності, проте всі вони підпорядковані, тобто знаходяться в певній ієрархії.

Розглянувши теорію, логічно було б поставити питання: а що є основною цінністю нашого буття сьогодні? Серед класичних відомих ієрархій цінностей домінують поняття блага, добра, справедливості, чесності та свободи. Визнання таких чеснот як пріоритетних безсумнівно має на меті гармонізувати складні соціальні взаємини та взаємодію окремої особистості з іншими представниками соціуму. Розвиток науки й техніки покликаний зробити світ кращим і надійнішим, створити своєрідну зону комфорту. Проте справа тут не тільки в техніці, але й в інших галузях споживання. Ми є суспільством споживання.

Суспільство споживання («consumer society») характеризується масовим споживанням матеріальних благ та формуванням відповідної системи цінностей і настанов. Вперше цей термін ввів філософ, представник неофрейдизму Еріх Фромм. Він вважає, що у процесі культурних змін, що відбувалися в Європі в XV–XVI ст. і дотепер людина стала більш незалежною і вільною, «але при цьому вона звільняється від зв'язків, що дали їй почуття впевненості й приналежності до якоїсь спільності. Вона уже не може прожити все життя в тісному маленькому світі, центром якого була вона сама: світ став безмежним і загрозливим... Її відносини з побратимами, у кожному з яких вона бачить можливого конкурента, отримали характер відчуженості й ворожості; вона вільна – це значить вона самотня, ізольована, їй загрожують з усіх боків... Рай втрачений назавжди; індивід стоїть один, обличчям до обличчя з усім світом, безмежним і загрозливим. Нова свобода неминуче викликає відчуття непевності й безсилля, сумніву, самотності й тривоги» [6, с. 27]. З розвитком ринкових відносин почуття ізоляції і безпорадності лише підсилюються. «Конкретні зв'язки одного індивіда з іншим, – пише Е. Фромм, – втратили ясний людський зміст, здобули характер маніпуляцій, де людина розглядається як засіб. У всіх суспільних і особистих відносинах панує закон ринку... Людина продає не тільки товари, вона продає саму себе й відчуває себе товаром» [6, с. 219].

Сучасну індустріальну культуру другої половини XX ст. Е. Фромм вважав суспільством тотального відчуження, що породило ринковий тип соціального характеру, який позбавлений внутрішньої орієнтації. Йому притаманні помилкові емоції, створення все нових і нових ідолів, спотворене почуття любові

й багатий набір невротичних патологій, пов'язаних з безглуздим, органічним (бездуховним) існуванням.

Для спрощення аналізу порушеної нами проблеми пропонуємо ототожнити поняття *споживацька культура*, введене Е. Фроммом, та *масова культура*, запропоноване М. Горьким. Масову культуру можна трактувати як своєрідний спосіб освоєння дійсності, методи якого орієнтовані на вподобання та потреби «середньостатистичної людини». «Добре відомим є відчуття глядача, що сприймає вулицю, на якій стоїть кінотеатр, як продовження тільки що завершеного видовища саме тому, що останнє завжди орієнтоване на точне відтворення буденного сприйняття світу, і таким чином воно стає провідною зіркою виробничого процесу» [8, с. 156]. Така тенденція створює продукт культурного споживання (музика, література та періодика, відвідування закладів культури чи відповідних подій – кінотеатрів, театрів, музеїв, галерей, участь у фестивалях та ін.), який не є вторинним щодо повсякденної діяльності людини, а через свою емпіричну реалістичність сам починає диктувати зміни у буденному житті особистості.

Свої критичні зауваження проти сучасного духовного стану суспільства спрямував і Х. Ортега-і-Гассет. Критикуючи цей відчутний багатьом європейським мислителям феномен сучасності, Ортега слідує своїм попередникам – Гегелю, Конту, Ніцше, Шпенглеру та іншим культурологам. У своїй праці «Повстання мас» іспанський філософ розвиває думку про те, що сучасне суспільство і його культура страждають засиллям бездуховності, позбавленої будь-яких прагнень людини-обивателя, яка нав'язує свій стиль життя цілим державам. «Те, що раніше вважалося б даром провидіння, який викликав покірну вдячність долі, перетворилось у право, за яке не дякують, а якого вимагають» [4, с. 46]. Від другої половини XIX ст. людина у своєму розвитку вже не спотикається об нездоланні соціальні перепони, ніщо не примушує її обмежити своє життя. Пересічна людина дізнається, що всі люди рівні. У психологічній діаграмі сучасної маси Ортега-і-Гассет пропонує відзначити дві основні риси: вільний ріст її вітальних бажань, і, тим самим, її особистості, та засадничу невдячність супроти всього, що уможливило вигоду її буття. Філософ вводить в обіг поняття *людина маси* й аналіз особливостей цього соціокультурного типу в зіставленні з типом представ-

ника духовної еліти. Ортегіанський культуроцентричний підхід звертає увагу на порушення попередньої динамічної рівноваги між елітою (високодуховною і висококваліфікованою частиною суспільства) та масою, на рист соціальної, а потім й культурної переваги типу «людина маси», на небезпеку вульгаризації всього життя суспільства, втрату смислу й цілей людського та суспільного буття внаслідок надання цінностям та смакам останнього статусу еталонних, загальнолюдських цінностей.

У всіх цих ознаках можна впізнати суспільство, в якому ми живемо. Такою є і його панівна культура. Проте, як зазначає Долімор Джонатан, говорячи про соціальне дисидентство, вона (панівна культура) здатна породжувати й свою протилежність – контркультуру [2, с. 51].

Поняття *контркультура* («counter culture») використовується культурологами та соціологами для позначення соціокультурних настанов, що протистоять фундаментальним принципам, які панують в конкретній культурі. Контркультура проявляє себе у вигляді механізму культурних новацій і являє собою сукупність ефективних пошуків нового ціннісного ядра культури. Контркультура як можливість властива будь-якій соціальній системі й проявляє себе в період нестабільності, коли стихійно виникає потреба в пошуку нових ціннісних орієнтирів. Частиною такого пошуку є руйнування панівної міфології та звичних стереотипів, що створює передумови для формування нового ідеалу культури. Контркультурні тенденції можуть проявляти себе в мистецтві, літературі, філософії, релігії, політиці, буденному житті. Це не обов'язково єдиний рух чи субкультура, а загальне означення опозиційних систем цінностей та практик. Антрополог В. Тернер дійшов висновку, що в будь-якій, навіть архаїчній культурі, існує потреба в образі іншої культури, настановам якої або уподібнюються, або від них відштовхуються. Контркультурні елементи постійно присутні в культурі у «підпільному» варіанті, періодично проявляючи себе сплесками активності [5, с. 243].

Термін «контркультура» належить американському соціологу Теодору Роззаку, який позначив ним різноманітні духовні віяння в ході «контркультурної» молодіжної революції кінця 60-х рр. ХХ ст., які були спрямовані проти панівної культури. Учасники контркультурного руху виступали (з ліворадикальних позицій) проти буржуазного способу життя, конформізму, традиційної

моралі, бюрократичної держави, масової культури та ін.; прагнули повернути людину західної цивілізації на шлях «природного» розвитку.

Контркультура 60-х багатьма критиками і теоретиками культури розглядається не тільки як протест проти влади і буржуазної культури, але також і як протест проти культури взагалі, оскільки з часом культура відчужується від людини і стає ворожою до життя. Згідно з цією концепцією, культура постає як начало, що упорядковує та уніфікує. Вона передбачає існування певних норм, обов'язкових для всіх, і прагне підпорядкувати їм людину, ігноруючи індивідуальність та неповторність окремої особистості. «Термін «культура» віртуально включає в себе процедури схематизації, каталогізації та класифікації, що пов'язують її зі сферою адміністрування» [8, с. 163]. Панування та закони є певним втіленням цього поділу безпосереднього життя людей та абстрагованих правил і обов'язків. М. Фуко писав про те, що на певному етапі розвитку капіталізму формується новий тип влади, що оперує нормою, а не законом, де культура грає роль ідеології та засобу підтримки панування [7, с. 182].

Соціологи та антропологи підкреслюють універсальне значення контркультурних елементів у підтримці структури соціуму. Проте варто зазначити, що форми протистояння мейнстріму в традиційному та сучасному суспільствах значно відрізняються. Різноманітні маргінальні субкультури як і раніше здійснюють суттєвий внесок у динаміку суспільного розвитку, проте став помітним поворот до свідомого пошуку культурної альтернативи у середовищі інтелектуальної еліти. Із середини ХХ століття починається теоретичне конструювання контркультурної ідеології (Ф. Ніцше, С. Керкегор, З. Фрейд та ін.), з'являються нові типи соціального мислення та нові ідентичності. Згідно з ідеологами контркультури 60-х рр., її поява пов'язана зі втратою сучасною людиною своєї природної сутності, руйнуванням людських зв'язків. Людина втратила свободу, її природні потреби подавлено та проігноровано. Необхідно переламати сучасну культуру й створити контркультуру.

Герберт Маркузе вважав, що прогрес культури посилює функції організованого панування, а це призводить до росту агресії. Руйнування традицій, проникнення наукових методів у всі сфери знання, їх тотальна технізація не лише підірвали, на думку

Г.Маркузе, основи творчої діяльності та чуттєво-емоційний світ людини, а їй придушили фантазію, спричинили кризу віри. Усе це призвело до появи глибоких внутрішніх суперечностей у сфері культури. Необхідним є руйнування наявної культури в самій структурі, якому повинна передувати «революція в свідомості» [3, с. 392]. Як результат, люди перестануть думати тільки про комерцію, а будуть самореалізовуватися у творчій діяльності. Маркузе стверджував, що носіями контркультурної ініціативи можуть бути лише аутсайтери: безробітні, студенти, національні меншини, тобто ті соціальні групи, які не є інтегровані в сучасне суспільство.

Теодор Роззак закликав до боротьби проти технократії, політики і навіть соціальності. Він підкреслював, що контркультура протистоїть не тільки панівній «культурі батьків», але й екстремістській «антикультурі». На його думку, шлях до контркультури проходить через відродження релігії. Роззак стверджував, що майбутнє необхідно наближати, додаючи у повсякденну реальність його елементи. Шлях до контркультури проходить через організацію малих неформальних (ситуативних) груп [9, с. 211].

У середині ХХ ст. відбулося зародження нового типу соціальних груп – молодіжних субкультур, які сьогодні є основними носіями альтернативних цінностей (поряд з представниками творчих професій: художники, музиканти, письменники). Чимало теоретиків, які бачили можливий вихід з кризи технократичної західної цивілізації в створенні нової етики й будуванні принципово нових взаємин між людьми, які ґрунтуються на співробітництві та творчості, виявили в контркультурній молоді втілення цих ідеалів. Молодіжні субкультури варто розглядати як спробу уникнути шаблонності й одноманітності масової культури. Вони є закритими від зовнішнього світу, проте масова культура поступово намагається поглинути їх. Обриси субкультури розмиваються, вона перетворюється в моду, часто протриває, але, як результат, або зникає, або видозмінюється. У цей час альтернативні цінності та ідеї субкультури у спрощеному варіанті стають надбанням мас.

Аналізуючи з цього погляду аксіології сучасне суспільство споживання, виявляється, що на верхні щаблі ціннісної ієрархії піднімаються матеріальні блага, що роблять життя людини комфортним та упорядкованим. Еріх Фромм розглядає такий стан

речей як занепад людської особистості, втрату нею своїх природних коренів та здатності взаємодіяти з іншими людьми. Цим деструктивним рисам сучасної масової культури протистоїть контркультура, носіями якої і є неінтегровані соціальні групи – малозабезпечена молодь середнього класу, студенти, митці. Вони є рушіями соціальних змін і, на нашу думку, тільки вони зможуть незаангажовано переосмислити сучасні цінності.

Література:

1. Гуревич П. С. Культурология / П. С. Гуревич. – М. : Проект, 2003. – 336 с.
2. Долімор Дж. Сексуальне дисидентство / Долімор Джонатан ; пер. з англ. І. Гарник, П. Тарашук. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 558 с.
3. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: исследование идеологии развитого индустриального общества / Герберт Маркузе ; пер. с англ., послесл., примеч. А. А. Юдина. – М. : АСТ, 2002. – 526 с.
4. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас / Хосе Ортега-і-Гассет ; пер. з ісп. В. Бурггарда. – Нью-Йорк : Видання ООЧСУ, 1965. – 156 с.
5. Тэрнер В. Символ и ритуал / Виктор Тэрнер ; пер. с англ. – М. : Наука, 1983. – 277 с.
6. Фромм Э. Бегство от свободы / пер. с англ. ; общ. ред. и послесл. П. С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1989. – 272 с.
7. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / Мишель Фуко ; пер. с фр. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 576 с.
8. Хоркхаймер М. Диалектика просвещения. Философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т. Адорно ; пер. с нем. М. Кузнецова. – М. : Медиум, 1997. – 312 с.
9. Rozsak T. The Making of a Counter Culture: Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition / Theodore Roszak. – University of California, 1969. – 310 p.